

УДК 37.017.92.20

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ю. О. Бурцева

Автор статті розкриває психолого-педагогічні засади духовного виховання в сім'ї. Питання ролі сім'ї в морально-духовному вихованні дітей та молоді вимагає комплексу ґрунтовних досліджень виховного потенціалу сім'ї: її загальнолюдської культури, духовно-релігійних почуттів, національних і вітчизняних традицій, родинних надбань пошани до соборності та авторитету різних поколінь. Розуміння ролі сім'ї як фактора духовної безпеки нації обумовлено її важливішою роллю в збереженні культурної спадкоємності і духовному розвитку особистості. Особливо це актуально в умовах існуючої в українському суспільстві духовної (моральної, інтелектуальної, естетичної) кризи.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, ціннісні орієнтації, роль сім'ї, сімейне виховання, виховання духовно-моральної особистості, становлення особистості.

Постановка проблеми і її актуальність. Проблема духовної безпеки є однією з найголовніших для людини, сім'ї, громадських інститутів, держав, людства і світу в цілому. Однозначно розкривається значимість духовної безпеки в Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» яка і була затверджена Указом Президента України за № 389/2012 [7].

Духовність є основа практично всього, що має відношення до самореалізації особистості. Можна стверджувати, що ті чи інші духовні установки явно або приховано направляють будь-яку діяльність кожної людини і всіх соціальних структур.

Трагедія народів і держав, як правило, починається з руйнування їх духовності, з впровадження в свідомість народу чужих ідей, цінностей і неприйнятних способів їх досягнення. Тому забезпечення духовної безпеки є пріоритетним завданням, так як вона висловлює моральний дух нації, її здатність ставити і вирішувати історичні завдання.

Останнім часом в Україні стали замислюватися про духовну безпеку, тому що активно відбуваються міжнародні інтеграційні процеси, Україна

багато запозичує у країн Європи, Азії. У той же час відбувається процес відродження своїх українських традицій.

Найдавнішим інститутом виховання і розвитку дитини є сім'я. Те, що малюк набуває в сім'ї, він зберігає протягом усього подальшого життя. Сім'я – це колыска духовного розвитку дитини. Сім'я – це колектив, який грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. Вона є одним з традиційних інститутів, в якому відбувається самопізнання і задоволення потреби дитини в любові, турботі, ласці, повазі і спілкуванні [4, с. 4].

Втрата людством універсальної ціннісної сім'ї, яка спирається на вищі духовні й моральні абсолюти, є однією з причин виникнення загрози самознищення суспільства. За цих умов захист вищих духовних цінностей суспільства від руйнування стає питанням національної безпеки України [3].

Ми поділяємо думку Г. П. Шевченко, що про духовний розвиток, духовну культуру написано чимало, проте до цього часу в педагогічній науці не розглядаються належним чином проблеми формування духовних цінностей, проблеми духовності як ціннісного утворення особистості, причини духовного зубожіння сучасної молоді, розробка довготривалої стратегії духовного розвитку сім'ї, дітей, шкільної та студентської молоді [8, с. 241].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна безпека в сучасній українській політичній думці по-різному трактується науковцями. Одні розуміють під цим терміном стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом (іншими словами від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, саме виживання української нації). Інші, зокрема І. Гнибіденко у праці «Соціальна безпека: теорія та українська практика», розглядають соціальну безпеку в площині людини, суспільства та держави [6].

В цьому контексті достатньо цікавими є праці академіка Б. Астаф'єва, І. Александрова, В. Беха, С. Бондирєвої, М. Гончаренко, В. Казначєєва, Д. Колєсова, Г. Курмишева, І. Іллічової, Н. Маслової, Л. Петюшенко, Т. Тюрїної, Г. Шевченко та інших вчених.

М. Боришевський, розглядаючи духовність як одну з суттєвих характеристик особистості, визначає її як багатовимірну систему, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її найбільш актуальні морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої

дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Одиницею виміру духовності вчений вважає ціннісні орієнтації. У систему цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні, валеологічні, громадянські та інші цінності [2].

Отже, духовність тлумачать як вищий рівень розвитку особистості, суто людська ознака, яка пов'язана зі сходження особистості до вищих людських цінностей на шляху утвердження моральних принципів Добра, Істини, Краси, Мудрості та Любові [5].

Виходячи зі сказаного, **метою статті** є розкриття психолого-педагогічних засад духовного виховання у сучасній сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Першими й найголовнішими вихователями дитини завжди були батьки. Цей фактор не можна залишати поза увагою, оскільки активність дитини, як морально-духовна, так і соціальна зароджується саме в сім'ї. Це, у свою чергу, вимагає формування усвідомленого батьківства, яке, на думку Г. Беленької, є запорукою успішності створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери у стосунках між батьками і дітьми: «Свідоме батьківство передбачає глибоке розуміння своїх можливостей та обов'язків у формуванні цілісної особистості дитини як власної відповідальності перед людством» [1, с. 203].

Важливо, щоб духовне життя сім'ї було насичене сердечністю, чуйністю, співчутливістю, взаєморозумінням, любов'ю. Дитина – це дзеркало духовного й морального життя батьків. У родині не тільки закладаються базові основи, але і вигострюються грані особистості через послідовне залучення її до вічно живих і неминущих духовних цінностей, що в свою чергу розширює можливості для моральної освіченості і вихованості людини, формування його світогляду і збагачення внутрішнього світу. Саме тут підліток вперше включається в суспільне життя, засвоює її цінності, норми поведінки, способи мислення, мова.

Інакше кажучи, сім'я – це школа виховання, передачі досвіду життя, життєвої мудрості. На відміну від інших виховних інститутів сім'я здатна впливати і, як правило, впливає на всі сторони, грані людини протягом усього його життя. Ось чому без перебільшення можна сказати: лише та держава має майбутнє, в якому сім'я оточена увагою і турботою і розглядається як вища первинна цінність держави. І, навпаки, там, де сім'я віддається забуттю, де вона грає другорядну роль серед інших соціальних інститутів – у тієї держави немає і не може бути майбутнього, а у народу – перспектив на своє благополуччя і процвітання.

Тому будь-яке зневажливе ставлення до сім'ї веде не тільки до зниження її престижу, але і, як наслідок того, втрати духовно-моральних традицій, формуванню егоїстичного свідомості, споживацького ставлення до світу, руйнування гуманітарної сфери вітчизняної освіти. На жаль, все це – сумні реалії нашої дійсності.

Подальше зміцнення виховних можливостей сім'ї – одне з найважливіших напрямків оздоровлення духовно-морального клімату в країні. Вимога повно представити реальний стан виховного потенціалу сім'ї, побачити його в динаміці, у всіх складнощах і суперечностях, дозволить більш точно визначити шляхи її подальшого вдосконалення, перетворити величезні невикористані резерви, що криються в родині, в активно діючі чинники. Тому важливо не просто зрозуміти, як функціонує сім'я в умовах трансформації українського суспільства, а й побачити, як загальні принципи такого функціонування проявляють себе в різних типах сімейних відносин. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про взаємовплив між конкретними проблемами сучасної сім'ї та становленням особистості підлітка, і загальною характеристикою сімейного виховання, методологією та методикою вивчення його ефективності в контексті формування духовно-моральних основ особистості підлітка.

Духовно моральна складова нашого суспільства впала так низько, що в сучасній освіті та вихованні головним пріоритетом стає духовно-моральна сфера особистості. За рівнем злочинності, корупції, аморальної поведінки людей наша країна, на превеликий жаль, вийшла на лідируюче місце в світі. Серед проблем, які практично хвилюють всіх, на перший план виступив коло питань, пов'язаних з аморальністю, бездуховністю. Ось саме в цих умови зростає роль сім'ї в духовно-моральному вихованні особистості.

І тут велике значення мають мікроклімат сім'ї, моральна позиція, яку займає батьками, їх ставлення до подій навколо. Повноцінна сім'я, включаючи матір, батька, дітей, в ідеалі бабусю і дідуся, на основі родинних взаємозв'язків розвиває в собі досвід минулого і сьогодення, а також служить своєрідним містком в майбутнє.

Основою духовно-морального виховання є духовна культура суспільства, сім'ї та освітнього закладу – того середовища, в якому живе дитина, де відбувається її становлення і розвиток. Той дух, який панує в сім'ї та дитячому садку, яким живуть батьки і вихователі – люди, складові найближче соціальне оточення дитини, є визначальним у формуванні внутрішнього світу дитини.

Духовно-моральне виховання як умова розвитку основних (людських) здібностей: моральної (розрізнення добра і зла), естетичної (розрізнення прекрасного і потворного) і релігійної (розрізнення істинного і помилкового) є головним засобом подолання роз'єднаності між дорослими і дітьми в сім'ї, між дітьми в дитячому соціумі, між родиною і освітньою установою, між людиною (і маленьким, і дорослим: дитиною, батьком, педагогом) і традиційною культурою. У духовно-моральному вихованні, як і у вихованні взагалі, сьогодні вже не спрацьовує той стереотип, відповідно до якого активізація позиції сім'ї здійснюється тільки за рахунок інформування батьків про успіхи і проблеми дитини, в кращому випадку – за рахунок психолого-педагогічної освіти батьків силами освітнього закладу.

Затвердження нової педагогічної парадигми (активного виховання та розвиваючої освіти, парадигми підвищення професіоналізму педагогів та підвищення педагогічного потенціалу сім'ї) вимагає переходу від моделі виховання як інформаційно-повчального впливу:

- до моделі розвитку активного моральної свідомості, почуттів, поведінки дитини і дорослих;
- до моделі розвитку комунікативної, культурної, етичної та духовної компетентності дітей, педагогів і батьків;
- до моделі розвитку психолого-педагогічної компетентності педагогів і батьків, оснащення їх соціокультурними технологіями міжособистісної, внутрішньої і міжсімейної взаємодії, що дозволить вирішувати актуальні завдання розвитку і виховання дитини, їх навчання і соціалізації.
- Можна сформулювати загальні стратегічні принципи, які повинні бути покладені в основу програмно-методичного забезпечення духовно-морального виховання, що зможуть реально працювати в сучасних умовах:
- традиційний, всім відомий принцип вікового і індивідуального підходу у вихованні дітей;
- принцип системності, заснований на об'єднанні вітчизняних традицій сімейного і суспільного виховання в цілісний процес на основі єдиних соціокультурних цінностей і технологій ефективної взаємодії,
- принцип інтерактивності, що передбачає використання особистісно-орієнтованих підходів, форм виховання та освіти дітей та батьків (педагогічного супроводу сім'ї в цілому) з урахуванням реального стану та запитів сім'ї;
- принцип культуровідповідності, здатний сприяти забезпеченню наступності вітчизняних соціокультурних традицій, утвердження їх в

якості основної духовно-моральної опори і головних ціннісних орієнтирів в перспективі особистісного і цивілізаційного розвитку.

– принцип освоєння педагогами, батьками і дітьми провідних ціннісних орієнтацій, властивих вітчизняному способу життя;

– принцип соціокультурної та психологічної адаптивності змісту виховних програм і програм взаємодії освітніх установ з родиною, що передбачає відповідність програмного змісту запитам сімей освітніх установ як учасників виховного процесу.

А зміст духовно-морального виховання і дітей, і батьків орієнтується на сферу православної культури, яка не зводиться тільки до віронавчальних моментів, але живиться справді християнським Духом.

Система базових національних цінностей має ключове значення не тільки для освіти, але також для організації життя в нашій країні. Ця система визначає самосвідомість українського народу, розставляє пріоритети суспільного і особистісного розвитку, визначає характер відносин людини до родини, суспільства, держави, праці, сенс людського життя. Виховний і навчальний простір загальноосвітньої школи, що становить основу державно-громадської системи виховання, має наповнюватися цінностями, спільними для всіх росіян, що належать до різних конфесій і етносам, які живуть в різних регіонах нашої країни.

Викладене дозволяє дійти наступних **висновків**. В наш час Україна переживає один з непростих історичних періодів, і найбільша небезпека, яка чатує на наше суспільство сьогодні, не в розвалі економіки, не в зміні політичної системи, а в руйнуванні особистості. Нині матеріальні цінності домінують над духовними, тому у дітей спотворені уявлення про доброту, милосердя, великодушність, справедливість, громадянськість і патріотизм. Високий рівень дитячої злочинності викликаний загальним зростанням агресивності і жорстокості в суспільстві. Дітей відрізняє емоційна, вольова і духовна незрілість. Триває руйнування інституту сім'ї, через так звану «статеву освіту» у дітей формуються позаподружні стосунки, антибатьківські і антисімейні установки. Все це свідчить про кризу у вітчизняній освіті і вихованні.

Духовність є суто людською якістю, властивістю психіки, яка відіграє важливу роль у становленні, функціонуванні та розвитку особистості і пов'язана з системою її цінностей. Наші дослідження й досвід роботи дають можливість зробити висновок про те, що сім'я є джерелом і середовищем формування морально-духовної активності дитини, що важливим у цьому процесі є не стільки застосування певних методів і прийомів, скільки організація спільної морально-духовної діяльності, у

якій задіяна чуттєво-емоційна сфера дорослих і дітей. Питання ролі сім'ї в морально-духовному вихованні дітей та молоді вимагає комплексу ґрунтовних досліджень виховного потенціалу сім'ї: її загальнолюдської культури, духовно-релігійних почуттів, національних і вітчизняних традицій, родинних надбань пошани до соборності та авторитету різних поколінь. Розуміння ролі сім'ї як фактора духовної безпеки нації обумовлено її важливішою роллю в збереженні культурної спадкоємності і духовному розвитку особистості.

Література

1. Беленька Г. В., Богінч О. Л., Машовець М. А. Здоров'я дитини – від родини. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 220 с.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144-150.
3. Горлинський В. В. Духовні координати безпеки суспільства // http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue=2006_1.
4. Кононко О. Духовність, душевність, моральність... // Дошкільне виховання. – 2004. – № 4. – С. 4.
5. Матушкин С. Е. Проблемы духовно-нравственного воспитания // www.lib.csu.ru/vch/5/2001_01/001.pdf.
6. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.; За ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогової. – К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.
7. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затверджена Указом Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>
8. Шевченко Г. П. Проблеми духовності людини XXI століття / Шевченко Г. П. // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / Гол. ред. Г. П. Шевченко. – Вип. 5 (52). – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2012. – С. 241-250.

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

Ю. О. Бурцева

Автор статьи раскрывает психолого-педагогические основы духовного воспитания в семье. Вопрос роли семьи в нравственно-духовном воспитании детей и молодежи требует комплекса фундаментальных исследований воспитательного потенциала семьи: ее общечеловеческой культуры, духовно-религиозных чувств, национальных и отечественных традиций, семейных достижений уважения к соборности и авторитета разных поколений. Понимание роли семьи как фактора

духовной безопасности нации обусловлено ее важной ролью в сохранении культурной преемственности и духовного развития личности. Особенно это актуально в условиях существующего в украинском обществе духовного (нравственного, интеллектуального, эстетического) кризиса.

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, ценностные ориентации, роль семьи, семейное воспитание, воспитание духовно-нравственной личности, становления личности.*

THE ROLE OF FAMILY IN THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY

Yu. O. Burtseva

The author reveals the psychological and pedagogical principles of spiritual education in the family. The question of the role of family in the moral and spiritual education of children and youth requires substantial research of the complex educational potential of the family: its human culture, spiritual and religious feelings, national and local traditions, family heritage of collegiality and respect for the authority of different generations. Understanding the role of the family as a factor of spiritual security of the nation is caused by its important role in maintaining the continuity of cultural and spiritual development of the personality. This is especially true in the context of the current spiritual (moral, intellectual, aesthetic) crisis in Ukrainian society.

Key words: *Spiritual and moral education, value orientations, role of the family, family education, upbringing of the spiritual and moral personality, formation of the personality.*

Бурцева Юлія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи і міжнародних зв'язків Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної роботи (Слов'янськ, Україна). E-mail: burtseva_@list.ru

Burtseva Juliia Oleksandrivna – Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Vice Rector for Research and International Relations of the Donetsk Regional Institute of Postgraduate Education Work (Slaviansk, Ukraine). E-mail: burtseva_@list.ru